

В.Ю. Бароўка

"Яўгеній Анегін" А. Пушкіна і "Новая зямля" Я. Коласа: эстэтычная тыпалогія

Станаўленне творчай індывідуальнасці Якуба Коласа адбывалася пад моцным уздзеяннем рускай класікі, асабліва мастацкай спадчыны І.Крылова, А.Пушкіна, М. Гоголя. Захапленне Аляксандрам Сяргеевічам Пушкіным у Коласа бярэ пачатак з дзяцінства і працягваецца ўсё жыццё. У пісьме да перакладчыка Яўгена Мазалькова ад 23 мая 1949 г. класік беларускай літаратуры называў выдатнага рускага пісьменніка "недасяжным майстрам пазычнага слова", "геніем", які надзвычай хваляваў яго душу [1]. Многія радкі пушкінскіх твораў Я. Колас ведаў на памяць. Так, у пісьме да Я. Мазалькова ад 3 студзеня 1952 г. Колас выказваў сваю незадаволенасць надвор'ем: "Нехарошая зіма ў гэтым годзе. Успомніў, што такая пагода была ў часы Пушкіна, што зафіксавана ў яго "Яўгеніі Анегіне"

*В тот год осенняя погода
Стояла долго на дворе,
Зимы ждала, ждала природа –
Снег выпал только в январе:
На третье в ночь...* [1].

Любоў і павага да творчасці А.С. Пушкіна натхнілі Якуба Коласа на пераклад паэмы "Палтава", у 1949 г. Колас узначаліў рэспубліканскі камітэт па святкаванню 150-гадовага юбілею Пушкіна. У "Літаратурнай газете", "Літаратуры і мастацтва", "Звяздзе" былі надрукаваны яго артыкулы "Друг челоуечества", "Пушкін и наша культура", "Сонца нашай паэзіі", дзе падкрэслівалася значэнне творчасці Пушкіна для развіцця беларускай літаратуры. Якуб Колас заўважыў у артыкуле "Друг челоуечества": "Калі б не было Пушкіна з яго "Яўгеніем Анегіным", "Медным коннікам", "Вольнасцю" і пасланнем "У Сібір", "Капітанскай дачкой" і казкамі, – не было б, напэўна, і маіх паэм "Новая зямля", "Рыбакова хата", лірыкі і прозы" [1]. У творчасці і асобе Аляксандра Сяргеевіча Пушкіна класіку беларускай літаратуры імпанавалі "шырокі, разнастайны паэтычны далагляд", "чулыя, гуманныя адносіны да людзей", "глыбокая народнасць яго паэзіі" [1].

Даследчыкі беларускай літаратуры адразу ж пасля выхаду ў свет у 1923 г. паэмы "Новая зямля" звярнулі ўвагу на яе тыпалагічнае падабенства з творамі "Яўгеній Анегін" А. Пушкіна і "Пан Тадэвуш" А. Міцкевіча. У 20-я гады пра гэта пісалі М. Байкоў, М. Гарэцкі, А. Бабарэка. Дарэчы, Адам Бабарэка ў ліку першых назваў "Новую зямлю" раманам, у канцы 50-х гадоў Алесь Адамовіч прааналізаваў "Новую зямлю" і "Яўгенія Анегіна" ў жанрава-тыпалагічным плане і прыйшоў да вываду, што "Новую зямлю" правамерна аднесці да жанру рамана ў вершах, які падрыхтаваў спрыяльную глебу для развіцця нацыянальнай прозы, што ідэйна-эстэтычнае значэнне гэтага твора ў беларускай літаратуры аналагічнае значэнню пушкінскага "Яўгенія Анегіна". На пачатку 60-х гадоў выйшла манаграфія Алега Лойкі "Новая зямля" Якуба Коласа", дзе ёсць шмат цікавых назіранняў над жанрава-кампазіцыйным планам двух твораў. Многа слушных меркаванняў пра агульнасць мастацкіх асаблівасцей

"Новай зямлі" і "Яўгенія Анегіна" ёсць у работах такіх літаратуразнаўцаў, як М. Ларчанка, І. Навуменка, В. Каваленка, Ю. Пшыркоў, У. Казбярук, М. Тычына, А. Шалемава.

У.М. Казбярук небеспадстаўна пісаў: "Параўнанне "Новай зямлі" з выдатнейшымі творамі славянскіх літаратур – "Яўгеніем Анегіным" і "Панам Тадэвушам" – не пытанне аб вучобе, настаўніках і рэмінісцэнцыях. Гэта пытанне аб тым кантэксце, у якім мы яе можама разглядаць" [2]. Думаецца, надзвычай актуальнай і плённай для сучаснага беларускага літаратуразнаўства можа стаць ідэя В. Каваленкі, выказаная ім у манаграфіі "Вытокі. Уплывы. Паскоранасць" пра неабходнасць звяртаць увагу не толькі і не столькі на гістарычна-тыпалагічную аднароднасць "Новай зямлі" з "Яўгеніем Анегіным" і "Панам Тадэвушам", колькі на ўнутраную эстэтычную сувязь паміж імі, бо "пачатак ХХ ст. – той перыяд у гісторыі беларускай літаратуры, калі ідэйна-мастацкая залежнасць ад пэўных твораў суседніх славянскіх літаратур стварае шырокую магчымасць для выяўлення нацыянальнай грамадскай ідэі, калі твор як праблема, так і стыль мае ўжо патрэбны грунт сцвердзіцца як з'ява нацыянальнай літаратуры, калі сувязь, залежнасць не абмяжоўваюць арыгінальнасці, самастойнасці" [3]. Такі падыход да разгляду мастацкіх твораў дазваляе пазбегнуць спрошчанасці, літаратуразнаўчых нацяжак. Аналіз эстэтычнай сувязі "Новай зямлі" з "Яўгеніем Анегіным" удакладняе наша ўяўленне пра нацыянальны літаратурны працэс пачатку ХХ стагоддзя як вынік спецыфічнага перапляцення дыскрэтнасці і цэласнасці.

Пры тэкстуальным параўнанні двух названых твораў нельга знайсці супадзенні ў змесце, характарах, ідэях, праблема "лішняга чалавека" ў шэдэўры Пушкіна далёкая ад праблемы зямлі і свабоды, выяўленай у Коласавай паэме. "Новая зямля" і "Яўгеній Анегін" – феноменальныя мастацкія з'явы для сваіх нацыянальных літаратур. Але нягледзячы на непаўторнасць творчай манеры Якуба Коласа, у стылі яго "Новай зямлі", у аўтарскіх адносінах да жыцця, апісваемых падзей, у прыёмах раскавання заўважаюцца рысы, якія збліжаюць яе з "Яўгеніем Анегіным".

Выразная эпічная дамінанта праходзіць праз абодва творы, іх родніць энцыклапедычнасць у паказе рэчаіснасці і пастаноўцы важнейшых праблем нацыянальнага жыцця. Бялінскі так ахарактарызаваў манеру пісьма Пушкіна: "У сваёй паэме ён умеў закрануць так многа, намякнуць так многа пра тое, што напежць свету рускай прыроды, рускага грамадства! "Анегіна" можна назваць энцыклапедыяй рускага жыцця і ў вышэйшай ступені народным творам" [4]. Сапраўды, у "Яўгеніі Анегіне" перад чытачом паўстае жыццё вышэйшага свету ў яго бытавых і духоўных падрабязнасцях, жыццё правінцыйнага дваранства, асаблівасці выхавання дзяцей у сталічных і правінцыйных дваранскіх сем'ях, забавы, падаюцца малюнкі прыроды і простанароднага побыту, адлюстроўваецца тагачасная літаратурная сітуацыя. Вялікі тэматычны абсяг, наслідаванне пушкінскай энцыклапедычнасці ўласціва Коласавай паэме, дзе аўтар ахоплівае шырокія пласты народнага жыцця, паказвае паўсядзённае існаванне простага чалавека, распавядае пра народныя звычаі, прыкметы, заняткі ў розныя поры года і ў залежнасці ад волі лёсу ці асабістых схільнасцей чалавека.

Навукоўцы справядліва падкрэсліваюць, што А.С. Пушкін адкрыў новыя эстэтычныя перспектывы ў адлюстраванні быту і прыроды. Як трапна адзначыў Р.Гукоўскі, "быт дадзены ў Пушкіна не для маральных настаўленняў, а дзеля вытлумачэння людзей, як база фарміравання іх характараў, іх ідэйнага зместу, гэта значыць, як агульная і заканамерная аснова іх індывідуальнасці. Так, бытавы фон утварае карціну выхавання Анегіна, як і кантрасную ёй карціну выхавання Таццяны, тым самым ён вызначае змест іх характараў, тыпаў ма-

ралі і культуры, іх ідэйнай сутнасці" [5]. Быт выступае важным сродкам характарыстыкі герояў і ў паэме "Новая зямля" Я. Коласа. Менавіта праз адлюстраванне службы ў лясніцтве магната Радзівіла, нораваў, што там пануюць, аўтар тлумачыць нам гарачае жаданне Міхала "прыдбаць свой кут", "не знаць начальства ніякога", "разжыцца ўласнаю зямлёю". У Пушкіна класік беларускай літаратуры вучыўся майстэрству праз быт узнаўляць рэаліі гістарычнай і нацыянальнай рэчаіснасці. Час у "Яўгеніі Анегіне" выяўляецца праз карціны паўсядзённага жыцця сталіц і правінцыі, праз упамінанне гістарычных асоб, пісьменнікаў і твораў мастацкай літаратуры. У "Новай зямлі" гістарычны час найперш акрэсліваецца праз дэталі побыту, бо яе героі – простыя людзі з "глыбінкі", свядомасць якіх фарміравалася абставінамі паўсядзённага жыцця.

Беларускаму пісьменніку было блізім эстэтычнае патрабаванне А.С. Пушкіна, каб твор вызначаўся "праўдзівым паказам асоб, часу, развіццём гістарычных характараў і падзей" [6]. Праўдзівасць у паэме Коласа дасягаецца за кошт дакладнага адлюстравання быту герояў, светаадчування, псіхалогіі.

Вядома, што Пушкін рабіў плённыя захады для напаўнення літаратуры нацыянальным зместам, а таму не цураўся і этнаграфічных апісанняў у сваіх творах. Мяккім гумарам прасякнуты ў "Яўгеніі Анегіне" радкі пра тое, як у сям'і Ларыных прытрымліваліся народных звычаяў, пра святачную варажбу. Пры гэтым Пушкін не атаясамліваў нацыянальны змест твора з этнаграфічнымі дэталямі, з паказам спецыфічных праяў народнага быту, важнае значэнне для пісьменніка мелі праблемы агульнанацыянальнага значэння. "Новая зямля" Якуба Коласа – скарбніца цікавых звестак па этнаграфіі беларусаў, бо пісьменнік расказвае пра звычаі, абрады, стравы, асаблівасці святкавання калядаў, вялікадня, а гэта выступала тыповымі абставінамі існавання яго герояў, служыла паэтызацыі народнага быту і паэтызацыі роднага краю, аднак, як і ў А.С. Пушкіна, не было адзіным сродкам выяўлення нацыянальнага, бо Коласа у першую чаргу цікавілі самыя актуальныя пытанні народнага жыцця – зямля, воля, шчасце і шляхі іх дасягнення. Творчасць такога аўтарытэтнага для Якуба Коласа пісьменніка, як А.С. Пушкін, дапамагала беларускаму аўтару лішні раз упэўніцца ў эстэтычнай значнасці народнага жыцця і знайсці адпаведныя сродкі яго ўзнаўлення ў мастацкім творы. У імкненні абодвух творцаў напоўніць напісанае нацыянальным зместам адбілася мара пра высокі мастацкі ўзровень сваіх літаратур, пра іх уключэнне ў сусветны мастацкі кантэкст.

А.С. Пушкіна прываблівала "характэрнае голай прастаты", якая адмаўляе "састарэлыя ўпрыгожванні", усё "прыўзнятае", "тэатральнае" [6]. Прастата і натуральнасць, адсутнасць напышлівасці яскрава прадстаюць у пейзажных замаляўках з "Яўгенія Анегіна". Возьмем для прыкладу пачатак сёмага раздзела.

*Гонимы вешними лучами,
С окрестных гор уже снега
Сбежали мутными ручьями
На потопленные луга.
С улыбкой ясною природа
Сквозь сон встречает утро года,
Синея, блещут небеса.
Ещё прозрачные леса
Как будто пухом зеленеют,
Пчела за данью полевой
Летит из кельи восковой.
Долины сохнут и пестреют,
Стада шумят, и соловей
Уж пел в безмолвии ночей.*

Апісанне прыроды тут дынамічнае, пазбаўленае штучнай тэатральнасці, аўтар гаворыць пра звычайнае, праявічнае ("снега сбежало мутнымі руч'ямі", "прозрачныя леса...зеленеюць", "стада шумяць") і толькі зрэдку ўжывае "ўпрыгожванні" тыпу перыфраз "утра года", "восковая келья". Пейзажныя маляўнічкі "Новай зямлі" творца наслідуюць пушкінскую традыцыю. У раздзеле "Каля зямлянікі" паказаны надыход вясны.

*Вясна была яшчэ ўпачатку,
Але снягі ўжо раставалі,
І дружна ў полі балбаталі
Раўкі, рачулки і ў грамадку
Яны ваду сваю злівалі,
Ад сну гаі, лясы будзілі
І людзям душу весялілі.
І ўсё патрошку ажывала:
На дрэве покаўка таўшчала
У сабе лісточак далікатны,
Пахучы, свежанькі, прыўдатны
На добрым сонцы гадала..
Старыя хвоі і яліны,
Далёка кінуўшы галіны,
Глядзелі хораша, любоўна,
Як іх патомкі згодна, роўна
Стаялі гожаі чарадою,
Схіліўшысь к сонцу галавою.*

У Коласа, як і ў Пушкіна, паэзія нараджаецца з прозы жыцця, у цэнтры ўвагі аказваецца звычайнае. Пушкінскае адлюстраванне прыроды было палемічна завостраным у адносінах да тых аўтараў, якія "рошкошным слогам" малявалі пейзажы. Прастата, натуральнасць у "Новай зямлі" спалучалася з увелічэннем роднай прыроды, палемічны запал Коласа быў накіраваны на тое, каб паказаць багацце і разнастайнасць някідкай на першы погляд беларускай прыроды, апазтызаваць яе. Наступныя радкі вельмі характэрныя для Коласавай трактоўкі роднай прыроды і роднага краю.

*Парэчча – слаўная мясціна,
Куток прыгожы і вясёлы:
Як мора – лес, як неба – долы.
Зіхціць у кветках лугавіна.*

Зіма, вясна, восень, лета ў "Яўгеніі Анегіне" і "Новай зямлі" – гэта не "пэўныя ўстойлівыя ўмовы, што складваліся стагоддзямі, абставіны і формы народнага жыцця. Кожная пара года нараджае свае работы, лад жыцця і працы, пэўны быт, абрады, звычаі, гульні і г.д." [7]. У мастацкай трактоўцы Коласа прырода ёсць не толькі тыповыя абставіны існавання яго герояў, але і мудрая сіла, і ўвасабленне прыгажосці Радзімы.

Колас, як і А.С. Пушкін, не мог задаволіцца эмпірычным апісаннем навакольнага свету, а зыходзіў з таго, што літаратурны твор – гэта мэтанакіраванае мастацкае пазнанне рэчаіснасці. Прадметам эстэтычнага асэнсавання ў "Яўгеніі Анегіне" стаў незавершаны гістарычны працэс, тое ж наглядаецца і ў коласаўскай паэме, якая пісалася ў багаты гістарычнымі падзеямі час на працягу амаль дванаццаці гадоў. Наўрад ці можна сёння ўсур'ёз успрымаць палітычна кан'юнктурныя сцвярджэнні тых літаратуразнаўцаў, што выказваліся, быццам на момант заканчэння працы Коласа над творами жыццё вырашыла пастаўленыя там праблемы.

Класік беларускай літаратуры творца арыентаваўся на кампазіцыйныя зна-

ходкі Пушкіна. Важную ролю ў абодвух творах адыгрывае асоба апавядальніка. Бясспрэчна, у Пушкіна і Коласа гэта людзі канкрэтнай гістарычнай эпохі, але іх збліжае стаўленне да жыцця. Апавядальнік у "Яўгеніі Анегіне" не прымае спрощаных, прагматычных адносінаў да ўсяго існага:

*Несносно видеть пред собою
Одних обедов длинный ряд,
Глядеть на жизнь, как на обряд,
И вслед за чинною толпою
Идти, не разделяя с ней
Ни общих мнений, ни страстей.*

Паэтычным рэхам гучаць словы апавядальніка з "Новай зямлі":

*Я не зайздросчу тым з вас, браці,
Каго спрадвечныя закліцці
Не парушалі, не тамілі,
І цяжкім каменем не білі,
І для каго ўвесь гэты свет
Ёсць аднае цялёжкі след,
Пытанні толькі дабрабыту,
Дзе ўсё прыводзіцца к карыту,
І гэта ёсць адна дарога,
Апроч яе няма нічога.*

Апавядальнікі ў абодвух творах то прадстаюць сведкамі падзей і сучаснікамі сваіх герояў, то некалькі часава аддаляюцца ад іх. Пушкінскі прыныцyp вольнасці ў паводзінах апавядальніка, калі апавядальнік свабодна звяртаецца ў тэксце да знаёмых, апанентаў, літаратурных герояў накшталт "Мои богини! что вы? где вы? Шишков, прости, не знаю, как перевести", выкарыстоўваецца і Коласам. У раздзеле "Падгляд пчол", дзе расказваецца пра сялянскі банкет, ёсць нечаканы зварот:

*Мой мілы Янка, мой Купала!
У агульны вiр нас доля ўгнала...*

У кампазіцыі "Яўгенія Анегіна" і "Новай зямлі" відавочныя захаваны аўтараў перадаць шматгалоссе жыцця не толькі праз шырокі тэматычны дыяпазон, але і праз спалучэнне розных стылявых прыёмаў, калі лірыка суседнічае з іроніяй, патэтыка – з гумарам.

Беларускі фальклор, творчасць класікаў сусветнай літаратуры давалі Якубу Коласу ўзоры афарыстычнага афармлення думкі. У "Новай зямлі", як і ў "Яўгеніі Анегіне", шмат трапных выразаў, што сталі шырокаўжывальнымі: "Назад не прыйдзе хваля тая, што з быстрой рэчкай уплывае", "Людскі наш лёс – былінка поля, пылок нязначны – наша доля", "На свеце ўсё канец свой мае", "Няма чаго чакаць панукі, калі работы поўны рукі" і інш.

Літаратурныя ўзаемадзеянні – адна з вызначальных рыс літаратурнага працэсу. Вядомы даследчык І.Неупакоева абгрунтавана падкрэслівала: "...Найбольш інтэнсіўнай формай літаратурнага ўзаемадзеяння з'яўляецца ўспрыманне не толькі тых ці іншых асобных тэм ці прыёмаў адлюстравання, але больш шырокага ідэйна-мастацкага вопыту..." [8]. Калі гаварыць пра ўздзеянне творчасці А.С. Пушкіна на Якуба Коласа, то трэба мець на ўвазе не пераклічку тэм ці вобразаў, а ўвесь ідэйна-мастацкі вопыт рускага пісьменніка. Узровень развіцця беларускай літаратуры дазволіў Коласу на аснове творчага засваення пушкінскіх эстэтычных прынцыпаў стварыць арыгінальны твор нацыянальнага прыгожага пісьменства.

ЛІТАРАТУРА

1. **Колас Я.** Збор твораў: У 14 т. Мн., 1976. Т. 13. С. 570; т. 14. С. 91; т. 12., С. 82; с. 84.
2. **Казбярук У.М.** Паэма Якуба Коласа "Новая зямля": У святле славянскіх традыцый. Мн., 1979. С. 50.
3. **Каваленка В.А.** Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Мн., 1975. С. 266.
4. **Белинский В.Г.** Полн. собр. соч. М., 1955. Т. VII. С. 503.
5. **Гуковский Г.А.** Пушкин и проблемы реалистического стиля. М., 1957. С. 154.
6. **Пушкин А.С.** Полн. собр. соч. Л., 1978. Т. 13. С. 197; т. 11. С. 344.
7. **Макогоненко Г.П.** Избранные работы. Л., 1987. С. 393.
8. **Неупокоева И.Г.** Некоторые вопросы взаимосвязи и взаимодействия литератур. М., 1960. С. 31.

S U M M A R Y

The paper deals with the problem of creative emulation of the aesthetical principals of A. Pushkin's "Eugene Onegin" by Yakub Kolas in his poem "Novaya zyamlya" ("The new land").